

Opakovací kurz fyziky

Mgr. Tomáš Náhlík Ph.D.

Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích

24. ledna 2022

Soustava SI – Veličiny a jednotky

Fyzikální veličina

- Zápis:
  - Obecně: $X = \{X\}[X]$
  - Příklad: $F = \{10\}[N]$
  - Fyzikální veličina – F – co měříme, počítáme. . .
  - Číselná hodnota – 10 – kolik toho je – kvantitativní znak
  - Jednotka – N – v čem měříme – kvalitativní znak
- Určena číselnou hodnotou a jednotkou (číslo bez jednotky nemá smysl, pozor na bezrozměrné veličiny)

Soustava SI – Veličiny a jednotky

Soustava SI

- 7 základních jednotek, odvozené jednotky, násobky a díly jednotek

Veličina	Značka	Základní jednotka	Značka
délka	l, s, d	metr	m
hmotnost	m	kilogram	kg
čas	t	sekunda	s
elektrický proud	I	ampér	A
termodynamická teplota	T	kelvin	K
látkové množství	n	mol	mol
svítivost	I	kandela	cd

Soustava SI – Veličiny a jednotky

- Násobky a díly jednotek

Násobky			Díly		
Název	Zkratka	Hodnota	Název	Zkratka	Hodnota
jotta	Y	10^{24}	yokto	y	10^{-24}
zetta	Z	10^{21}	zepto	z	10^{-21}
exa	E	10^{18}	atto	a	10^{-18}
peta	P	10^{15}	femto	f	10^{-15}
tera	T	10^{12}	piko	p	10^{-12}
giga	G	10^9	nano	n	10^{-9}
mega	M	10^6	mikro	μ	10^{-6}
kilo	k	10^3	mili	m	10^{-3}

- Další násobky a díly:
hekto – h – 10^2 ; deka – da – 10^1
deci – d – 10^{-2} ; centi – c – 10^{-1}

Soustava SI – Veličiny a jednotky

Soustava SI

- Odvozené fyzikální veličiny a jednotky
  - Ze základních jednotek SI na základě definičních vztahů
  - Příklad:
$$v = \frac{s}{t} = \frac{[m]}{[s]} \Rightarrow [v] = \frac{m}{s} = m \cdot s^{-1}$$
$$F = m \cdot a = [kg] \cdot [m \cdot s^{-2}] \Rightarrow [F] = kg \cdot m \cdot s^{-2} = N$$
- Doplnkové jednotky
  - radián – rad – jednotka rovinného úhlu
  - steradián – srad – jednotka prostorového úhlu
- Vedlejší jednotky – nepatří do soustavy SI
  - Čas – minuta, hodina, den, rok
  - Objem – litr – $1l = 1dm^3 = 10^{-3}m^3$
  - Hmotnost – tuna – $1t = 1000kg$

Soustava SI – Veličiny a jednotky

Skalární a vektorové veličiny

- Skalární fyzikální veličina – **skaláry** – jednoznačně určena číselnou hodnotou a jednotkou
  - čas, hmotnost, teplota. . .
- Vektorové fyzikální veličiny – **vektory** – určeny číselnou hodnotou, jednotkou a **směrem** (obvykle se označují šipkou nad značkou fyzikální veličiny – $\vec{F}$)
  - síla, rychlost, zrychlení. . .
- Vektorové výpočty
  - Vektorový součet, rozdíl
  - Vektorový součin – výsledek je vektor kolmý na oba původní vektory
$$c = a \times b; c = |a| \cdot |b| \sin \alpha$$
  - Skalární součin – výsledek je skalár
$$c = a \cdot b; c = |a| \cdot |b| \cos \alpha$$

Kinematika

Kinematika

- Studuje pohyby těles nikoli příčiny
- Základní pojmy
  - Hmotný bod – model tělesa, nemá rozměry, má hmotnost
  - Vztažná soustava (těleso) – soustava (těleso) vůči, které zkoumáme pohybový stav tělesa
  - Soustava souřadnic – kartézské souřadnice, polární souřadnice, sférické souřadnice, cylindrické souřadnice
- Kinematický popis
  - Poloha – polohový vektor $\vec{r}$, dráha s
  - Rychlost – $\vec{v}$
  - Zrychlení – $\vec{a}$

Základní dělení pohybu

- Podle tvaru trajektorie
  - Přímočarý – $\vec{v}$ má stále stejný směr
  - Křivočarý – $\vec{v}$ mění směr, je tečnou ke křivce trajektorie
- Podle velikosti vektoru okamžité rychlosti
  - Rovnoměrný – velikost rychlosti se nemění, $|v| = konst.$, $|a_t| = 0$
  - Nerovnoměrný – velikost rychlosti se mění, $|v| \neq konst.$, $|a_t| \neq 0$

Kinematika

Kinematické veličiny

- Dráha s – délka trajektorie (= množina všech bodů, jimiž HB prochází)
- Rychlost $\vec{v}$ – změna polohy za jednotku času
  - Okamžitá rychlost – $\vec{v} = \frac{\Delta \vec{r}}{\Delta t}$ pro $\Delta t \rightarrow 0$
  - Průměrná rychlost – $v_p = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{s_2 - s_1}{\Delta t}$
- Zrychlení $\vec{a}$ – změna $\vec{v}$ za jednotku času
  - Okamžité – $\vec{a} = \frac{\Delta \vec{v}}{\Delta t}$, pro $t \rightarrow 0$
  - Tečné – a_t – změna velikosti rychlosti, stejný nebo opačný směr k vektoru okamžité rychlosti
  - Normálové – a_n – změna směru vektoru rychlosti, kolmý k vektoru okamžité rychlosti

Kinematika

Pohyb

- Rovnoměrný

$$a_t = 0 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}, a_n = 0 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}, v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{s-s_0}{t-t_0} = \textit{konst.},$$

$$s = s_0 + vt$$

- Rovnoměrně zrychlený

$$v = v_0 + a_t t, s = s_0 + v_0 t + \frac{1}{2} a_t t^2$$

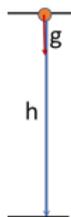
- Rovnoměrně zpomalený

$$v = v_0 - a_t t, s = s_0 + v_0 t - \frac{1}{2} a_t t^2$$

Kinematika

Volný pád

- Rovnoměrně zrychlený přímočarý pohyb bez počáteční rychlosti
- Pohyb v tíhovém poli Země ve vakuu (bez odporu vzduchu)
- Zrychlení $a_t = g = 9,81ms^{-2} \doteq 10ms^{-2}$
- Tíhové zrychlení g směřuje vždy svisle dolů
- $v = gt$, $s = \frac{1}{2}gt^2$
- Rychlost volného pádu nezávisí na hmotnosti tělesa

Obrázek 1: Volný pád

Skládání pohybů

- Princip nezávislosti pohybů
Koná-li těleso dva nebo více pohybů po dobu t , je jeho výsledná poloha taková, jako kdyby konal tyto pohyby postupně v libovolném pořadí, každý po dobu t .
- Složený pohyb lze rozložit a zkoumat každý pohyb zvlášť
- Příklady: Vodorovný vrh, šikmý vrh, loďka na řece, člověk v pohybujícím se vozidle

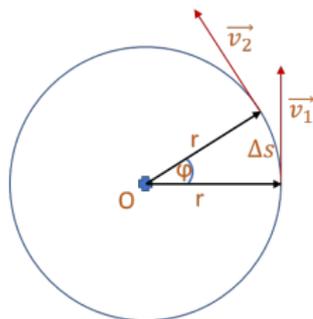
Kinematika

Pohyb po kružnici

- Rovnoměrný pohyb

Pohyb ve stále stejné vzdálenosti od osy otáčení

Velikost rychlosti $v = konst.$, mění se jeho směr (má směr tečny ke kružnici) Obr. 2, $|v_1| = |v_2|$

Obrázek 2: Pohyb po kružnici

Kinematika

Popis pohybu po kružnici

- Polohový vektor $\vec{r}$
- Úhel (úhlová dráha) φ , měřený v radiánech, $\varphi = \frac{\Delta s}{r}$
- Úhlová rychlost $\omega = \frac{\Delta\varphi}{\Delta t}$, pro $t \rightarrow 0$, $[\omega] = \text{rad} \cdot \text{s}^{-1}$
- Perioda (oběžná doba) T – za jak dlouho bod opíše celou kružnici (úhel $360^\circ = 2\pi \text{rad}$)
- Frekvence f – počet opakování za 1s
 $f = \frac{1}{T}$, $[f] = \text{s}^{-1} = \text{Hz}$
- $\omega = 2\pi f = \frac{2\pi}{T}$
- $v = \frac{\Delta s}{\Delta t} = \frac{r\Delta\varphi}{\Delta t} = r \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = r \cdot \omega$

Pohyb po kružnici

- Zrychlení a
Lze rozložit do dvou směrů
  - Dostředivé a_d – směr do bodu otáčení, mění směr vektoru rychlosti
  - Tečné a_t – ve směru tečny ke kružnici, mění velikost vektoru rychlosti
- Dostředivé vs. odstředivé zrychlení – stejně velká, mají opačný směr, nelze je kreslit do jednoho obrázku, dostředivé zrychlení se nachází v inerciální soustavě, odstředivé zrychlení v neinerciální soustavě

Porovnání popisů pohybu

- Dráha: $s = s_0 + v_0 t + \frac{1}{2} a t^2$
- Úhlová dráha: $\varphi = \varphi_0 + \omega_0 t + \frac{1}{2} \varepsilon t^2$
- Obvodová (dráhová) rychlost: $v = v_0 + a_t t$
- Úhlová rychlost: $\omega = \omega_0 + \varepsilon t_0$
- Zrychlení: $a = \frac{\Delta v}{\Delta t}$, $a = \sqrt{a_t^2 + a_n^2}$, $a_t = \frac{\Delta v}{\Delta t}$, $a_n = a_d = \frac{v^2}{r}$
- Úhlové zrychlení: $\varepsilon = \frac{\Delta \omega}{\Delta t}$

Dynamika

Dynamika

- Studuje příčiny pohybu – proč a za jakých podmínek se tělesa pohybují
- Základní veličina – síla $\vec{F}$, $[F] = N = kg \cdot m \cdot s^{-2}$
Projevuje se při vzájemném působení těles (při kontaktu i prostřednictvím silových polí)
Projev účinku – deformace, změna pohybového stavu
- Základní zákony dynamiky – Newtonovy pohybové zákony

Dynamika

Síly působící na soustavu těles

- Vnitřní – síly, kterými na sebe působí tělesa uvnitř soustavy, nemění pohybový stav soustavy (celková hybnost soustavy se nemění)
- Vnější – síly působící na tělesa soustavy nebo na celou soustavu, mohou měnit pohybový stav soustavy, pokud výslednice vnějších sil není nulová

Síly podle vykonané práce

- Konzervativní – vykonaná práce nezávisí na cestě, ale jen na počáteční a koncové poloze
- Disipativní – práce závisí na cestě a je vždy nenulová, část mechanické energie se mění na teplo (tření, deformace)

Newtonovy pohybové zákony

- I. pohybový zákon – zákon setrvačnosti
  - Těleso setrvává v klidu nebo pohybu rovnoměrném přímočarém, pokud není nuceno vnějšími silami tento svůj stav změnit.
  - Setrvačnost – vlastnost hmotných těles, které se snaží setrvat ve stavu před vnějším fyzikálním působením, jedná se o odpor tělesa vůči změně jeho rychlosti
  - Inerciální vztažná soustava – izolované těleso setrvává v klidu nebo rovnoměrné pohybu přímočarém (platí Newtonovy pohybové zákony)
  - Neinerciální vztažná soustava – pohybuje se se zrychlením (neplatí zákon síly ani setrvačnosti)
  - Izolovaná soustava – nepůsobí žádné vnější síly, neinteraguje s okolím

Dynamika

Galileiho princip relativity

- Zákony mechaniky jsou stejné ve všech inerciálních vztažných soustavách. Mechanickými pokusy nelze rozlišit inerciální soustavy.

Hybnost $\vec{p} = m \cdot \vec{v}$, $[p] = \text{kg} \cdot \text{m} \cdot \text{s}^{-1}$

- Charakterizuje pohybový stav tělesa.
- Z hybnosti lze usuzovat na účinky při nárazu

Zákon zachování hybnosti

- Celková hybnost izolované soustavy se vzájemným silovým působením nemění
- $\vec{p} = \vec{p}_1 + \vec{p}_2 + \dots + \vec{p}_n = \text{konst.}$

II. pohybový zákon – zákon síly

- V inerciální vztažné soustavě je podíl změny hybnosti a času, za který ke změně došlo, roven výsledné vnější síle.
- $\vec{F} = \frac{\Delta \vec{p}}{\Delta t}$, $[F] = N$
- Pro $m = konst.$ lze psát $\vec{F} = m \vec{a}$
- $\Delta \vec{p} = \vec{F} \cdot \Delta t$
- $\vec{F} \cdot \Delta t$ – časový účinek síly – Impuls síly $\vec{I}$, $[I] = N \cdot s$
Změna hybnosti závisí nejen na velikosti síly, ale i na době jejího působení

III. pohybový zákon – zákon akce a reakce

- Dvě tělesa na sebe navzájem působí stejně velkými silami opačného směru. Síly akce $\vec{F}_1$ a reakce $\vec{F}_2$ současně vznikají a zanikají.
- $\vec{F}_1 = -\vec{F}_2$
- Síly akce a reakce se ve svém výsledném působení neruší, protože každá působí na jiné těleso.

Smykové a valivé tření

- Třecí síly $\vec{F}_t$ – vznikají při pohybu tělesa v látkovém prostředí nebo po povrchu jiných těles a mají původ v nerovnosti styčných ploch a v jejich deformaci
- Smykové tření – třecí síla působící na stykové ploše těles, má opačný směr než rychlost tělesa
- $\vec{F}_t = f \cdot \vec{F}_N$, kde f je součinitel smykového tření a $\vec{F}_N$ je normálová síla působící kolmo do podložky
- Součinitel klidového tření f_0 , $f_0 > f$
- Valivý odpor $F_v = \xi \frac{F_N}{R}$, $F_v \ll F_t$

Dostředivá síla

- Křivočarý pohyb $\Rightarrow$ mění se směr $\vec{v} \Rightarrow$ těleso má dostředivé zrychlení $\vec{a}_d$
- $\vec{F}_d = m \cdot \vec{a}_d = m \cdot \frac{v^2}{r} = m \cdot \omega^2 \cdot r$
- Realizována vzájemným působením těles nebo tělesa a silového pole – tyč, provázek, gravitační pole, magnetické pole...

Mechanická práce, energie, výkon, příkon, účinnost

Mechanická práce W , $[W] = J = kg \cdot m^2 \cdot s^{-2}$

- $W = F \cdot s \cdot \cos \alpha$, kde α je úhel mezi směrem síly a trajektorií tělesa
- Práce jako dráhový účinek síly
- Další jednotka práce – kWh – kilowathodina – vychází ze vzorce pro výkon
- $1J = 1W \cdot 1s \Rightarrow 1kWh = 3,6 \cdot 10^6 J$

Mechanická práce, energie, výkon, příkon, účinnost

Mechanická energie E , $[E] = J$

- Kinetická energie E_k

Skalární veličina, charakterizuje pohybový stav hmotného bodu (tělesa) vzhledem ke zvolené vztažné soustavě, $E_k = \frac{1}{2}mv^2$

- Potenciální energie E_p

Popisuje působení pole na hmotný bod (těleso)

Tíhová potenciální energie - energie v tíhovém poli Země,

$$E_p = mgh$$

Závisí na volbě nulové hladiny E_p

Velikost změny energie (vykonaná práce) nezávisí na tvaru ani délce trajektorie

- Potenciální energie pružnosti

Mají ji tělesa, která po deformaci vnějšími silami získají působením vnitřních sil původní tvar.

Mechanická práce, energie, výkon, příkon, účinnost

Zákon zachování mechanické energie

- Součet kinetické a potenciální energie nazýváme mechanická energie tělesa. $E = E_k + E_p$
- Při mechanických dějích v izolované soustavě se mění kinetická energie v potenciální a naopak, celková mechanická energie je však konstantní.

Zobecněný zákon zachování energie

- Celková energie izolované soustavy se nemění.
- energii nelze ani vyrobit, ani zničit, lze jen přeměnit jeden druh energie v jiný.

Mechanická práce, energie, výkon, příkon, účinnost

Výkon P , $[P] = W$

- Vyjadřuje rychlost s jakou se koná práce
- Okamžitý výkon: $P = \frac{\Delta W}{\Delta t}$, pro $t \rightarrow 0$
- Průměrný výkon: $P_p = \frac{W}{t}$
- Jiné vyjádření: $P = \frac{\Delta W}{\Delta t} = \frac{F \cdot \Delta s}{\Delta t} = F \cdot v$

Příkon P_0

- Vyjadřuje, jak rychle do daného zařízení přichází energie z okolí.

Účinnost η , bezrozměrná veličina, udává se v procentech

- $\eta = \frac{\text{výkon}}{\text{příkon}} = \frac{P}{P_0}$
- Vždy menší než 1!

Mechanika tuhého tělesa

Tuhé těleso

- Fyzikální model tělesa, jehož rozměry nelze zanedbat
- Dokonale tuhé těleso – působením vnějších sil nemění svůj tvar
- Pohyb tuhého tělesa
  - Posuvný – trajektorie všech bodů tělesa je shodná
  - Otáčivý – trajektorie všech bodů jsou kružnice se stejným středem
  - Složený – posuvný + otáčivý

Mechanika tuhého tělesa

Moment síly $\vec{M}$ vzhledem k ose otáčení O

- $\vec{M} = \vec{r} \times \vec{F}$, $[M] = N \cdot m$
- $M = F \cdot r \cdot \sin \alpha$, kde α je úhel mezi vektory $\vec{r}$ a $\vec{F}$
- $M = F \cdot d$, kde d je rameno síly
- Směr vektoru $\vec{M}$ určíme pomocí pravidla pravé ruky – Položíme-li pravou ruku na obvod tělesa tak, aby prsty ukazovaly směr otáčení, vztyčený palec ukazuje směr momentu síly.
- Znaménková dohoda: $M > 0$ jestliže se těleso otáčí proti směru pohybu hodinových ručiček

Momentová věta

- Otáčivý účinek několika sil působících na těleso se ruší, je-li součet jejich momentů vzhledem k ose otáčení nulový.

Mechanika tuhého tělesa

Těžiště

- Působíště výslednice všech tíhových sil $\vec{F}_G$ působících na jednotlivé hmotné body

Rovnovážné polohy

- Stálá (stabilní) – po vychýlení se těleso vrací, má nejnižší E_p , těleso je nejnižší poloze
- Vratká (labilní) – těleso (těžiště) je v nejvyšší poloze, E_p je maximální
- Volná (indiferentní) – po vychýlení se výška těžiště nemění, E_p je konstantní

Mechanika tuhého tělesa

Jednoduché stroje

- Páka – jednozvratná, dvojjzvratná
- Kladka – pevná, volná, kladkostroj
- Kolo na hřídeli
- Nakloněná rovina, klín, šroub

Mechanika tuhého tělesa

Kinetická energie rotujícího tělesa

- Je součtem kinetických všech částic, závisí na poloměru kružnic (obvodová rychlost) a hmotnosti
- Moment setrvačnosti J , $[J] = \text{kg} \cdot \text{m}^2$ – fyzikální veličina popisující rozložení hmoty vzhledem k ose otáčení, ekvivalentem hmotnosti pro rotační pohyb
- Volná osa – osa otáčení procházející těžištěm, není namáhána setrvačnými silami
- Setrvačnick – těleso otáčející se kolem volné osy s velkým momentem setrvačnosti

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Gravitace

- Přitažlivá síla, kterou na sebe vzájemně působí všechna tělesa
- Newtonův gravitační zákon
Dva hmotné body o hmotnostech m_1 a m_2 , jejichž vzdálenost je r , se přitahují stejně velkými gravitačními silami F_g a $-F_g$, opačného směru.

$$F_g = G \frac{m_1 m_2}{r^2}, \text{ kde } G \text{ nebo } \kappa \text{ je gravitační konstanta,}$$
$$G = \kappa = 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ N} \cdot \text{m}^2 \cdot \text{kg}^{-2}$$

Intenzita gravitačního pole

- Pro porovnání silového působení na různých místech gravitačního pole
- $\vec{K} = \frac{\vec{F}_g}{m}$, $[K] = \text{N} \cdot \text{kg}^{-1}$

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Centrální (radiální) gravitační pole

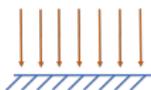
- Vektor intenzity gravitačního pole $\vec{K}$ směřuje do středu pole

Obrázek 3: Centrální gravitační pole

Homogenní gravitační pole

- Vektor intenzity gravitačního pole $\vec{K}$ je v všech místech pole stejný.

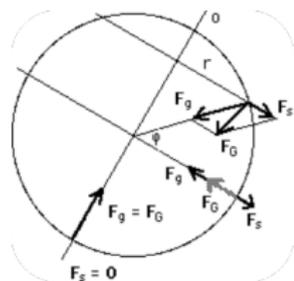

Obrázek 4: Homogenní gravitační pole

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Gravitační vs. tíhové pole

- Tíhové pole vzniká složením odstředivé síly a síly gravitační

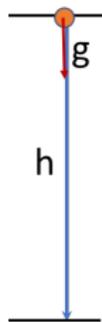
Obrázek 5: Gravitační a tíhové pole

- $F_G = F_g + F_o = m \cdot g$, kde g je tíhové zrychlení,
 $g = 9,81 m \cdot s^{-2} \doteq 10 m \cdot s^{-2}$

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby v homogenním gravitačním poli

- Volný pád – nejjednodušší pohyb s nulovou počáteční rychlostí a zrychlením g , viz. kapitola Kinematika

Obrázek 6: Volný pád

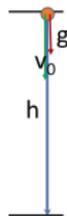
Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby v homogenním gravitačním poli

- Svislý vrh
  - Vzhůru – směrem vzhůru zpomalený pohyb s počáteční rychlostí v_0 a zpomalením g , poté volný pád z nejvyššího dosaženého bodu, $h = \frac{v_0^2}{2g}$, $t_{\uparrow} = \frac{v_0}{g}$
  - Dolů – zrychlený pohyb se zrychlením g a počáteční rychlostí v_0

Obrázek 7: Svislý vrh vzhůru

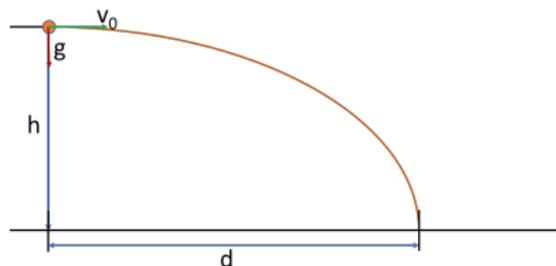

Obrázek 8: Svislý vrh dolů

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby centrálním gravitačním poli

- Vodorovný vrh
  - Složený pohyb – ve vodorovném směru rovnoměrný pohyb s rychlosti v_0 , ve svislém rovnoměrně zrychlený se zrychlením g
  - $t = \sqrt{\frac{2h}{g}}$, $d = v_0 \sqrt{\frac{2h}{g}}$

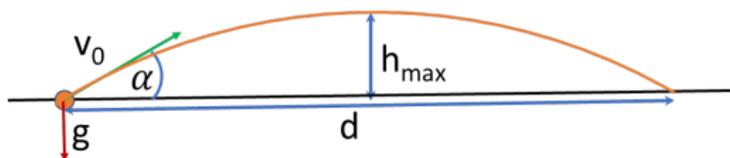
Obrázek 9: Vodorovný vrh

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby centrálním gravitačním poli

- Šikmý vrh

- Složený pohyb – ve svislém směru jde o svislý vrh s počáteční rychlostí $v_{0y} = v_0 \sin \alpha$, ve vodorovném o rovnoměrný pohyb s rychlostí $v_{0x} = v_0 \cos \alpha$
- $t = \frac{2v_0 \sin \alpha}{g}$, $d = \frac{v_0^2 \sin 2\alpha}{g}$, $h_{max} = \frac{v_0^2 \sin^2 \alpha}{2g}$

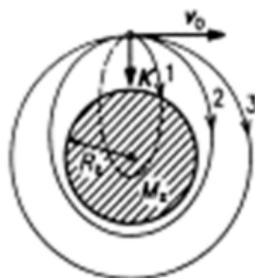

Obrázek 10: Šikmý vrh

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby centrálním gravitačním poli

- Pohyb v centrálním gravitačním poli je závislý na velikosti počáteční rychlosti.
  - 1 v_0 velmi malá – vodorovný vrh, trajektorie je částí elipsy
  - 2 v_0 je větší – těleso opíše celou elipsu
  - 3 $v_0 = v_k$ – kruhová rychlost, I. kosmická rychlost – těleso se pohybuje po kružnici při povrchu Země

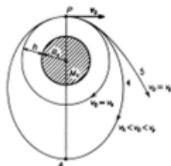

Obrázek 11: Pohyb v centrálním gravitačním poli

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Pohyby centrálním gravitačním poli

- Pohyb v centrálním gravitačním poli je závislý na velikosti počáteční rychlosti.
  - 1 $v_0 > v_k$ – trajektorie se protahuje na elipsu
  - 2 $v_0 = \sqrt{2} \cdot v_k = v_p$ – parabolická (úniková) rychlost, II. kosmická – trajektorie se z elipsy mění na parabolu, těleso opouští gravitační pole Země
  - 3 v_0 ještě vzroste – hyperbolická rychlost, III. kosmická – těleso opouští gravitační pole Slunce

Obrázek 12: Pohyb v centrálním gravitačním poli

Gravitace, gravitační vs. tíhové pole

Keplerovy zákony

- I. Keplerův zákon – zákon oběžných drah – popisuje tvar trajektorie planety
Planety se pohybují kolem Slunce po elipsách málo odlišných od kružnic, v jejichž společném ohnisku je Slunce.
- II. Keplerův zákon – zákon oběžných rychlostí
Obsahy ploch opsaných průvodičem planety ze jednotku času jsou konstantní.
- III. Keplerův zákon – zákon oběžných dob
Poměr druhých mocnin oběžných dob dvou planet se rovná poměru třetích mocnin hlavních poloos jejich trajektorií.
$$\frac{T_1^2}{T_2^2} = \frac{a_1^3}{a_2^3}$$
- Jsou obecně platné pro libovolné těleso v jakémkoli centrálním gravitačním poli

Mechanika tekutin

Tekutiny – souhrnný název pro kapaliny a plyny

Kapaliny

- proměnný tvar (tvar nádoby)
- stálý objem
- velmi málo stlačitelné

Plyny

- nemají stálý tvar (tvar nádoby), ani objem (vyplní veškerý prostor, který mají k dispozici)
- snadno stlačitelné

Společná vlastnost – tekutost

Viskozita – vnitřní tření, příčina různé tekutosti

Mechanika tekutin

Modely tekutin

Ideální kapalina

- bez vnitřního tření
- nestlačitelná
⇒ dokonale tekutá

Ideální plyn

- bez vnitřního tření
- dokonale stlačitelný

Mechanika tekutin

Tlak v kapalinách a plynech

- charakterizuje stav tekutiny v klidu

- $p = \frac{F}{S}$, $[p] = N \cdot m^{-2} = Pa$

- Vyvolaný vnější silou – Pascalův zákon

Tlak vyvolaný vnější silou působící na povrch kapaliny je ve všech místech a ve všech směrech kapalného tělesa stejný.

$$\frac{F_1}{S_1} = \frac{F_2}{S_2}$$

Tlak vyvolaný tíhovou silou – hydrostatický tlak

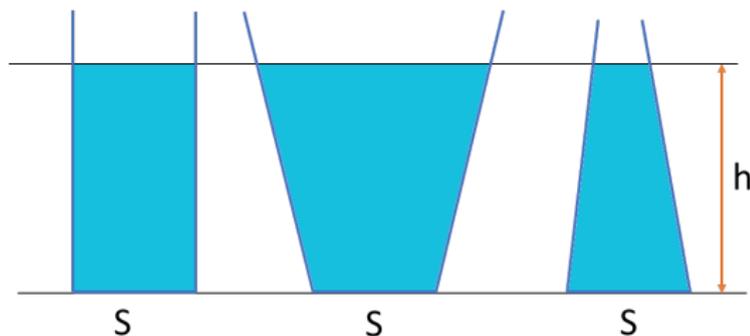
$$p_h = \frac{F_h}{S} = \frac{mg}{s} = \frac{\rho \cdot V \cdot g}{S} = \frac{\rho \cdot S \cdot h \cdot g}{S} = h\rho g$$

Hydrostatický tlaková síla – $F_h = hS\rho g$

Mechanika tekutin

Hydrostatické paradoxon

- Velikost hydrostatické tlakové síly nezávisí na tvaru a celkovém objemu kapaliny v nádobě
- Závisí na hloubce a na ploše, na kterou působí

Obrázek 13: Hydrostatické paradoxon

Mechanika tekutin

Tlak vyvolaný tíhou vzduchu

- Atmosférická (aerostatická) tlaková síla – síla vyvolaná tíhou vzduchu
- Atmosférický tlak – nelze počítat stejně jako u kapaliny, protože plyn je stlačitelný
Na každých $100m$ klesne atmosférický tlak o cca. $1,3kPa$
- Normální atmosférický tlak –
 $p_a = 1013,25hPa = 1,01325 \cdot 10^5 Pa$
- Měření atmosférického tlaku – barometry
 $1000mb$ (milibar) = $1000hPa$,
 $760mm Hg = 760torr = 1013,25hPa$

Mechanika tekutin

Vztlaková síla v tekutinách

- Na každé těleso ponořené do tekutiny působí vztlaková síla, která ho nadlehčuje
- Archimedův zákon – odvozen ze vztlakové síly
Těleso ponořené do tekutiny je nadlehčováno vztlakovou silou, jejíž velikost se rovná tíze tekutiny stejného objemu, jako je objem ponořeného tělesa.
 $F_{vz} = V\rho g$, kde V je objem ponořeného tělesa, ρ je hustota tekutiny a g je tíhové zrychlení
- Využití: horkovzdušné balóny, vzducholodě, ponorky, ryby. . .

Mechanika tekutin

Proudění kapalin a plynů – hydrodynamika, aerodynamika

- Proudění
  - U částic převažuje pohyb v jednom směru
  - Stálá rychlost v – ustálené (stacionární) proudění
- Proudnice
  - Trajektorie částic proudící tekutiny
  - Navzájem se neprotínají, každým bodem prochází pouze jedna proudnice
  - Tečna v libovolném bodě má směr rychlosti
- Proudová trubice
  - Všechny proudnice procházející určitou uzavřenou křivkou
- Proudové vlákno
  - Kapalina vymezená proudovou trubicí
  - U ideální kapaliny – rychlost všech částic v průřezu proudového vlákna je stejná

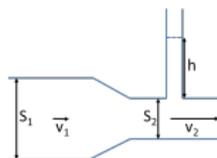
Mechanika tekutin

Rovnice kontinuity

- Pro kapaliny: $Q_V = \frac{\Delta V}{\Delta t} = \text{konst.}$, kde Q_V je objemový průtok, $[Q_V] = m^3 s^{-1}$, $Q_V = S \cdot v$
- Pro plyny: $Q_m = \frac{\Delta m}{\Delta t} = \text{konst.}$, kde Q_m je hmotnostní tok (plyny jsou stlačitelné, nutné nahradit objem hmotností, která se nemění), $[Q_m] = kg \cdot s^{-1}$, $Q_m = S \cdot v \cdot \rho$

Bernoulliho rovnice

- Zákon zachování energie pro proudící kapalinu
- $p_1 + \frac{1}{2}\rho v_1^2 + h_1\rho g = p_2 + \frac{1}{2}\rho v_2^2 + h_2\rho g$

Obrázek 14: Bernoulliho rovnice

Mechanika tekutin

Bernoulliho rovnice

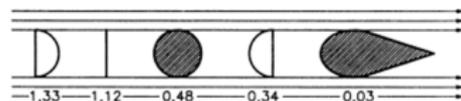
- Pokud se zúží trubice, zvýší se rychlost proudění a sníží se tlak.
- Důsledek: Hydrodynamické (aerodynamické) paradoxon – při velkém zúžení trubice, může hodnota tlaku klesnout až pod hodnotu atmosférického tlaku, vznikne podtlak a dojde tak k nasávání

Mechanika tekutin

Obtékání těles reálnou tekutinou

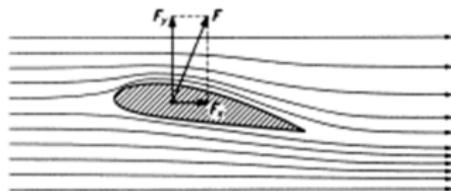
- U reálných tekutin vzniká odporová síla – hydrodynamická, aerodynamická
- Velikost odporové síly závisí na rychlosti, hustotě prostředí, velikosti a tvaru tělesa a jeho povrchu

Aerodynamická odporová síla

Obrázek 15: Koeficient odporu vzduchu

Vztlaková síla – princip letadel těžších než vzduch

Obrázek 16: Vztlaková síla

Molekulová fyzika a termodynamika

Kinetická teorie látek

- 3 experimentálně ověřené poznatky
  - 1 Látka kteréhokoli skupenství se skládá z částic (molekul, atomů, iontů). Struktura látky je nespojitá.
  - 2 Částice se v látkách neustále a neuspořádaně pohybují (tepelný pohyb).
Brownův pohyb, difúze, tlak plynu. . .
  - 3 Částice na sebe navzájem působí přitažlivými a odpudivými silami. Velikost síly závisí na vzdálenosti mezi částicemi.
 $r < r_0$ – síly odpudivé
 $r > r_0$ – síly přitažlivé
 $r_0 \doteq 1 \cdot 10^{-10} m$

Molekulová fyzika a termodynamika

Kinetická teorie látek

- Nelze popisovat každou částici zvlášť
- Popis pomocí statistické fyziky

Popis částic

- Klidová hmotnost atomu m_a
- Klidová hmotnost molekuly m_m
- Atomová hmotnostní konstanta $m_u = 1,6605 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
- Relativní atomová hmotnost $A_r = \frac{m_a}{m_u}$
- Relativní molekulová hmotnost $M_r = \frac{m_m}{m_u}$, $M_r = \sum_1^n A_n$

Molekulová fyzika a termodynamika

Popis soustavy částic

- Látkové množství $n = \frac{N}{N_A}$, $[n] = \text{mol}$, $N_A = 6,022 \cdot 10^{23} \text{mol}^{-1}$ – Avogadrova konstanta
- Molární hmotnost $M_m = \frac{m}{n}$
- Molární objem $V_m = \frac{V}{n}$

Molekulová fyzika a termodynamika

Termodynamická soustava

- Skupina těles, jejichž stav zkoumáme
- Část prostoru a její látková náplň
  - 1 Otevřená – propouští látku i energii
  - 2 Uzavřená – nepropouští látku, propouští energii
  - 3 Izolovaná – nepropouští látku ani energii
- Stavové veličiny – fyzikální veličiny charakterizující stav soustavy (např.: teplota, tlak plynu, objem, hustota. . .)

Molekulová fyzika a termodynamika

Termodynamický děj

- změna stavu termodynamické soustavy, změna stavových veličin (ne nutně všech)
- Rovnovážný stav – pokud není soustava ovlivňována okolím, pak přejde po určité době do stavu termodynamické rovnováhy, kdy se nemění stavové veličiny
- Rovnovážný děj – probíhá velmi pomalu, soustava prochází řadou na sebe navazujících rovnovážných stavů
- Vratný děj – děj, který může probíhat oběma směry, v případě opačného směru se soustava i okolí vrátí do původních podmínek

Molekulová fyzika a termodynamika

Teplo

- Celková energie soustavy se skládá z mechanické a vnitřní energie. Celková mechanická energie je součet kinetické (posuvné i rotační), potenciální energie a energie pružnosti (elasticity) soustavy.

Vnitřní energie U se skládá z energie jednotlivých částic.

$$E = E_m + U, \text{ kde } E_m = E_k + E_p + E_e$$

- Změna vnitřní energie
  - Konáním práce
    - Tělesa působící na soustavu konají práci – vnitřní energie soustavy vzroste
    - Soustava koná práci – vnitřní energie soustavy klesá
  - Tepelnou výměnou – změna vnitřní energie, aniž by se konala práce – předání tepla

Molekulová fyzika a termodynamika

Teplo

- Charakterizuje děj, nikoli stav
- Dějová veličina

Nultá věta termodynamiky

- Dvě tělesa jsou v tepelné rovnováze právě tehdy, když mají stejné teploty.

Teplota

- Fyzikální veličina charakterizující stav tělesa
- Určuje směr tepelné výměny mezi tělesy
- Měření
  - Je využíván fyzikální děj, který se mění s teplotou (délková nebo objemová roztažnost, elektrický odpor. . .)
  - Teplotní stupnice – Celsiova, Termodynamická, Fahrenheitova

Molekulová fyzika a termodynamika

Teplotní stupnice

- Referenční body, počet dílků

Celsiova stupnice – t

- 0°C – teplota tání ledu
- 100°C – teplota varu vody

Termodynamická teplota – T

- Teplota trojného bodu vody $273,16\text{K}$
- Velikost dílku stejná jako u Celsiovy stupnice

Fahrenheitova stupnice

- Užívaná např. v USA
- 32°F – bod tání ledu
- 212°F – bod varu vody

Molekulová fyzika a termodynamika

Stanovení tepla Q

- Těleso o hmotnosti m přijme teplo Q při tepelné výměně, nenastane-li současně změna skupenství (fáze), zvýší se teplota o Δt
- Tělesa stejných hmotností, ale z různých materiálů, při přijmutí stejného tepla Q , mají různé výsledné teploty $t \Rightarrow$ existuje materiálová konstanta c
- $Q = m \cdot c \cdot \Delta t$, kde c je měrná tepelná kapacita
- $c = \frac{Q}{m \cdot \Delta t}$ – množství tepla, které přijme 1kg látky, aby se teplota zvýšila o 1°C

Molekulová fyzika a termodynamika

Kalorimetrická rovnice

- Vyjadřuje zákon zachování energie při tepelné výměně
- Teplo odevzdané = teplo přijaté
- $m_1 \cdot c_1 \cdot (t_1 - t) = m_2 \cdot c_2 \cdot (t - t_2)$
- Neuvažujeme ztráty způsobené únikem tepla do okolí. Soustava je dokonale tepelně izolovaná.

Změny skupenství

Změna skupenství

- Tání – pevná látka $\Rightarrow$ kapalina
- Vypařování – kapalina $\Rightarrow$ plyn
- Kondenzace – plyn $\Rightarrow$ kapalina
- Tuhnutí – kapalina $\Rightarrow$ pevná látka
- Sublimace – pevná látka $\Rightarrow$ plyn
- Desublimace – plyn $\Rightarrow$ pevná látka
- Pro změnu skupenství je potřeba přijmout/odevzdat další teplo
- Změna skupenství probíhá při teplotě fázového přechodu (teplota tání, teplota vypařování). Pozor na amorfnní látky – vosk, asfalt... – změna skupenství probíhá v určitém rozsahu teplot

Změny skupenství

Tání/tuhnutí

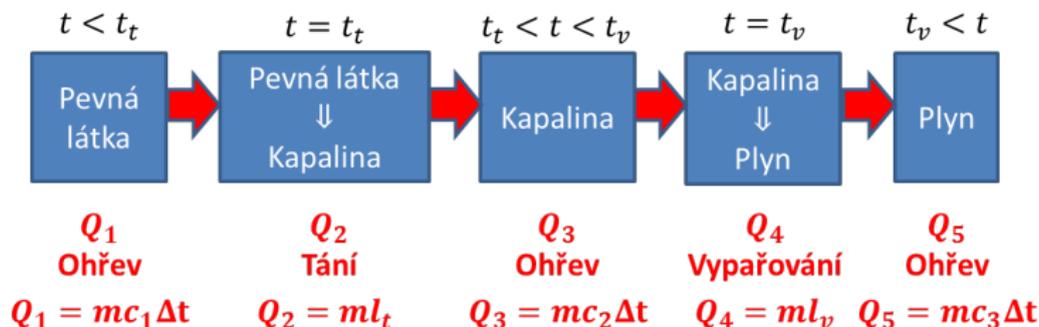
- l_t – skupenské teplo tání, popisuje kolik tepla musíme dodat/odebrat 1 kg látky, aby změnila své skupenství (roztála/ztuhla)
- $Q = m \cdot l_t$

Vypařování/kondenzace

- l_v – skupenské teplo vypařování, popisuje kolik tepla musíme dodat/odebrat 1 kg látky, aby změnila své skupenství (vypařila se/zkondenzovala)
- $Q = m \cdot l_v$

Teplo a změny skupenství

Kalorimetrická rovnice

Obrázek 17: Kalorimetrie

- $Q = Q_1 + Q_2 + Q_3 + Q_4 + Q_5$, pokud těleso projde všemi fázemi, jak je naznačeno na obrázku 17

Kalorimetrie

Kalorimetrie

- Teplo Q je forma energie
- Pro změnu skupenství nebo teploty lze využít libovolnou energii
- Např.: Letící střela narazí na desku – Kinetická energie střely se změzí na teplo

Struktura a vlastnosti plynů

Ideální plyn

- Model plynu
- Vlastnosti IP:
  - 1 Částice mají zanedbatelné rozměry a stejnou hmotnost m
  - 2 Vzájemné srážky částic a nárazy na stěnu nádoby jsou dokonale pružné
  - 3 Částice na sebe navzájem silově nepůsobí
- Vnitřní energie U IP odpovídá kinetické energii E_k neuspořádaného pohybu všech částic
- IP odpovídá reálnému plynu při vysokých teplotách a nízkých tlacích

Struktura a vlastnosti plynů

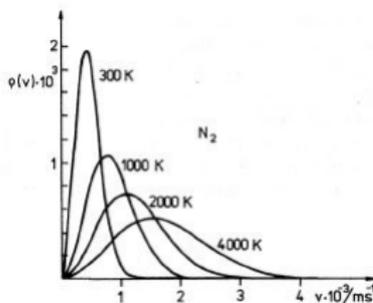
I. Termodynamický zákon

- Změna vnitřní energie soustavy ΔU je rovna součtu práce W vykonané okolními tělesy působícími na soustavu silami a tepla Q odevzdaného okolními tělesy soustavě. $\Delta U = W + Q$

Struktura a vlastnosti plynů

Rychlost částic

- Částice plynu nemají stejnou rychlost – rozdělení rychlostí odpovídá Maxwellovu rozdělení

Obrázek 18: Maxwellovo rozdělení rychlostí

- Nejvyšší body v grafu – v_p – nejpravděpodobnější rychlost –

$$v_p = \sqrt{\frac{2kT}{m_0}}$$

Struktura a vlastnosti plynů

Rychlosti částic

- Střední kvadratická rychlost v_k – rychlost, kterou by musely mít všechny částice, aby celková kinetická energie zůstala zachovaná
- $v_k = \sqrt{\frac{3kT}{m_0}}$, kde k je Boltzmannova konstanta
- $k = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ J} \cdot \text{K}^{-1}$
- Kinetická energie jedné částice: $E_0 = \frac{1}{2}m_0 \cdot v_k^2 = \frac{1}{2}m_0 \frac{3kT}{m_0} = \frac{3}{2}kT$
- Kinetická energie E_0 jedné částice IP je přímo úměrná termodynamické teplotě T

U částic plynu převažuje kinetická energie nad potenciální $\Rightarrow$ částice se ochotně pohybují, plyn zaujme veškerý prostor, který má k dispozici $\Rightarrow$ plyny nemají vlastní tvar ani objem (vždy podle nádoby), jsou lehce stlačitelné

Struktura a vlastnosti plynů

Tlak plynu

- Projevem nárazů částic na stěnu nádoby
- $p = \frac{F}{S}$
- $p = \frac{1}{3} \frac{N}{V} m_0 v_k^2 = \frac{1}{3} \rho v_k^2$, kde N je počet částic a V je objem plynu

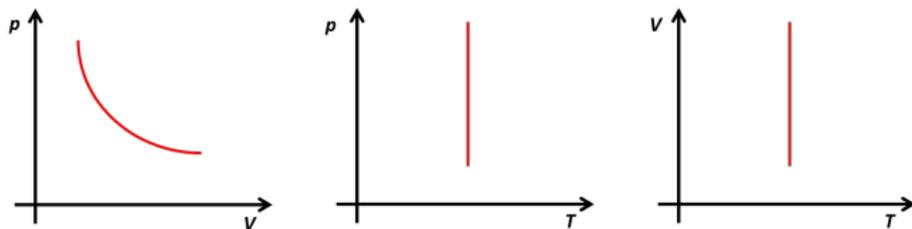
Stavová rovnice IP

- Vyjadřuje vztah mezi stavovými veličinami: p , V , T , N (případně n a m)
- $p = \frac{1}{3} \frac{N}{V} m_0 v_k^2 \Rightarrow p = \frac{1}{3} \frac{N}{V} \cdot m_0 \frac{3kT}{m_0} \Rightarrow p \cdot V = N \cdot k \cdot T$
- $n = \frac{N}{N_A} = \frac{m}{M_m}$
- Další vyjádření stavové rovnice: $pV = nRT$, $pV = \frac{m}{M_m} RT$,
 $\frac{p_1 V_1}{T_1} = \frac{p_2 V_2}{T_2} = konst.$, při $N = konst.$

Děje v plynech

Izotermický děj

- $T = konst.$, plyn nemění teplotu
- $pV = konst$, Boyle-Mariottův zákon $p_1 V_1 = p_2 V_2$

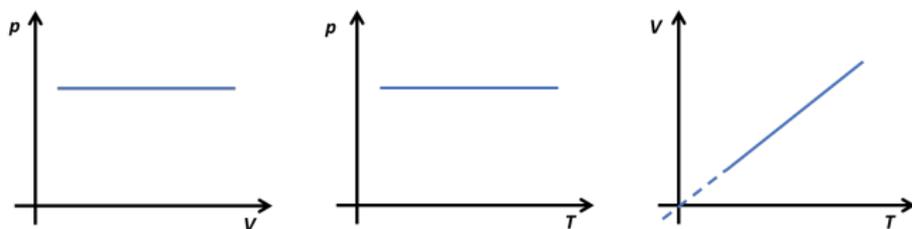
Obrázek 19: Stavové diagramy (pV , pT , VT) – izoterma

- $T = konst. \Rightarrow \Delta U = 0, 0 = W + Q \Rightarrow Q = -W$

Děje v plynech

Izobarický děj

- $p = konst.$, plyn nemění objem
- $\frac{V}{T} = konst.$, Gay-Lussacův zákon $\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$

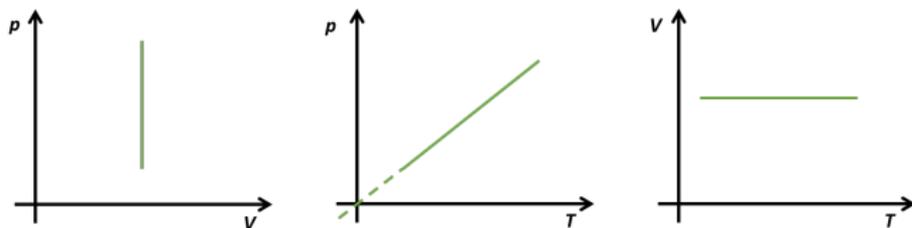
Obrázek 20: Stavové diagramy (pV , pT , VT) – izobara

- $\Delta U = Q + W$, $Q = m \cdot c_p \cdot \Delta T$, kde c_p je měrná tepelná kapacita při stálém tlaku

Děje v plynech

Izochorický děj

- $V = konst.$, plyn nemění objem (nekoná práci)
- $\frac{p}{T} = konst.$, Charlesův zákon $\frac{p_1}{T_1} = \frac{p_2}{T_2}$

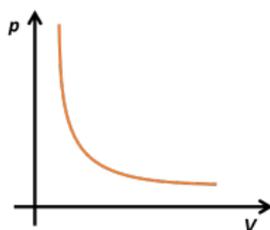
Obrázek 21: Stavové diagramy (pV , pT , VT) – izochora

- $\Delta U = Q$, $Q = m \cdot c_V \cdot \Delta T$, kde c_V je měrná tepelná kapacita při stálém objemu, $c_p > c_V$

Děje v plynech

Adiabatický děj

- $Q = 0$, soustava je tepelně izolovaná od okolí, nepřijímá (neodevzdává) žádné teplo
- $p \cdot V^\kappa = \text{konst.}$, Poissonův zákon $p_1 \cdot V_1^\kappa = p_2 \cdot V_2^\kappa$, $\frac{p_1 V_1}{T_1} = \frac{p_2 V_2}{T_2}$

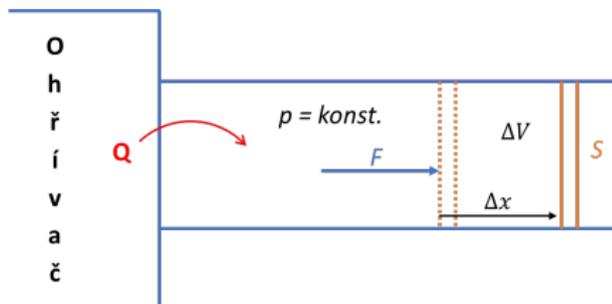
Obrázek 22: Stavové diagramy (pV , pT , VT) – adiabata

- Adiabata je strmější než izoterma
- $\Delta U = W$, $\kappa = \frac{c_p}{c_v} > 1$

Děje v plynech

Práce plynu

- Při expanzi koná práci plyn, při kompresi okolí (vnější síly)

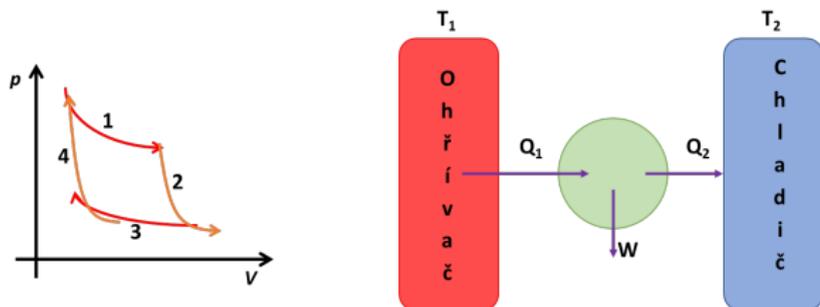
Obrázek 23: Práce plynu při izobarickém ději

- $F = p \cdot S$
- $W = F \cdot \Delta x = p \cdot S \cdot \Delta x = p \cdot (V_2 - V_1) = p \cdot \Delta V$
- Plyn koná práci pouze mění-li svůj objem.

Děje v plynech

Cyklický (kruhový) děj

- Termodynamický děj, při kterém se pracovní látka vrátí do výchozího stavu. V pV diagramu je znázorněn uzavřenou křivkou
- Carnotův cyklus
  - Skládá se ze dvou izotermických (1, 3) a dvou adiabatických dějů (2, 4)

Obrázek 24: Carnotův cyklus

Děje v plynech

Cyklický (kruhový) děj

- Carnotův cyklus

- Děj 1 – izotermická expanze
- Děj 2 – adiabatická expanze
- Děj 3 – izotermická komprese
- Děj 4 – adiabatická komprese
- $W = Q_1 - Q_2$
- Účinnost: $\eta = \frac{W}{Q_1} = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} = 1 - \frac{Q_2}{Q_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1} < 1$
- $\eta < 1$, (menší než 100%)
- Aby účinnost byla 100% – $T_2 = 0K$, stroj by nesměl odevzdávat žádné teplo a přijaté teplo by měnil pouze na práci.

Struktura a vlastnosti plynů

II. Termodynamický zákon

- Nelze sestrojít periodicky pracující stroj, který by jen přijímal teplo do určitého tělesa (ohřívače) a vykonával stejně velkou práci.
- Při tepelné výměně nemůže těleso s vyšší teplotou samovolně přijímat teplo od tělesa s nižší teplotou.

III. Termodynamický zákon

- Konečným počtem ochlazovacích kroků nelze dosáhnout teploty absolutní nuly $0K$

Struktura a vlastnosti kapalin

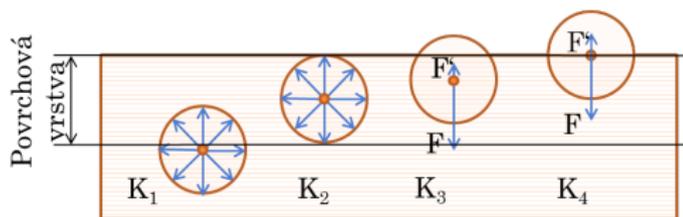
Kapaliny

- Molekuly kapalin kmitají kolem rovnovážných poloh
- Rovnovážné polohy se rychle mění, neboť molekuly s větší kinetickou energií se vymaňují z vlivu silového pole sousedních molekul
- Krátkodosahové působení molekul – molekula působí na další molekuly jen v omezeném (blízkém) okolí (sféra vlivu). Přitažlivé síly mezi molekulami rychle klesají se vzrůstající vzdáleností. V určité vzdálenosti r_m je lze zanedbat.

Struktura a vlastnosti kapalin

Povrchová vrstva

- Tvořena molekulami ve vzdálenosti od povrchu menší než r_m

Obrázek 25: Povrchová vrstva

- K_1, K_2 – molekula leží uvnitř kapaliny, výsledné silové působení je 0
- K_3, K_4 – silové působení plynu nad kapalinou je menší než přitažlivá síla kapaliny, $F' \ll F$

Struktura a vlastnosti kapalin

Povrchová energie

- Energie nutná k překonání přitažlivých sil kapaliny, k přesunutí molekuly uvnitř kapaliny do povrchové vrstvy
- $E = \sigma S$, kde σ je povrchové napětí

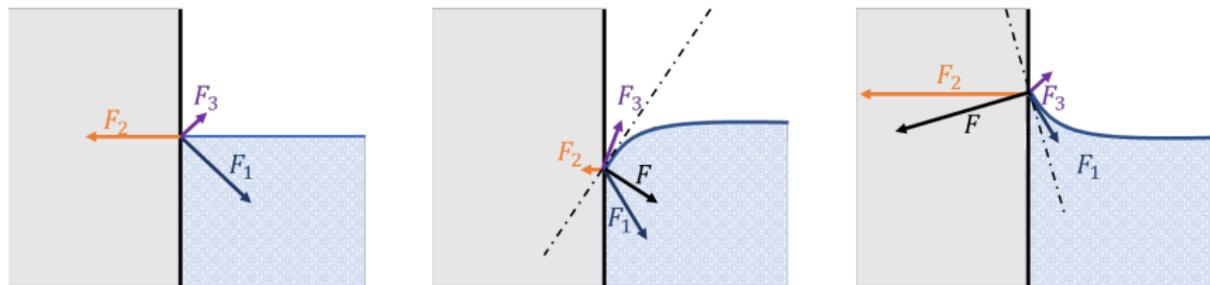
Povrchové napětí

- Efekt, při kterém se povrch kapaliny chová jako pružná blána
- $\sigma = \frac{F}{l}$, kde F je povrchová síla a l je délka okraje povrchové blány
- $[\sigma] = J \cdot m^{-2} = N \cdot m^{-1}$

Nepůsobí-li na kapalinu vnější síly, přejde do rovnovážného stavu, ve kterém má minimální potenciální energii – zaujme tvar koule (nejmenší povrch při daném objemu)

Struktura a vlastnosti kapalin

Styk se stěnou nádoby

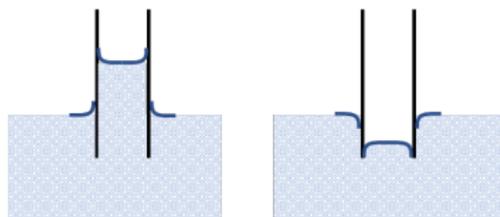
Obrázek 26: Styk kapaliny se stěnou nádoby

- F_1 – přitažlivá síla kapaliny; F_2 – přitažlivá síla stěny; F_3 – přitažlivá síla prostředí nad kapalinou; F – výsledná síla
- Kapalina nesmáčí stěnu, jestliže dominuje síla F_1
- Kapalina smáčí stěnu, jestliže síla F_2 je největší

Struktura a vlastnosti kapalin

Kapilarita

- Souvisí se smáčivostí stěn
- Jev, kdy v úzké trubici (kapiláře) dochází k vytvoření prohnuté hladiny a jejímu vystoupení (elevace) nebo poklesu (deprese) vůči hladině mimo trubici

Obrázek 27: Kapilární elevace a deprese

Kapilární tlak

$$\bullet p_k = \frac{F}{S} = \frac{\sigma \cdot 2 \cdot \pi \cdot r}{\pi \cdot r^2} = \frac{2\sigma}{r}, p_k = p_h \Rightarrow \frac{2\sigma}{r} = h\rho g \Rightarrow h = \frac{2\sigma}{r\rho g}$$

Struktura a vlastnosti kapalin

Pevné látky

- Krystalické – dalekodosahové uspořádání, částice umístěné v pravidelné mřížce, monokrystalické a polykrystalické
- Amorfni – krátkodosahové uspořádání, nepravidelné umístění částic v prostoru, připomínají kapaliny (vosk, asphalt. . .)

Vazby v krystalové mřížce a vlastnosti látek

- Iontová – snadno štěpitelné, vysoká teplota tání, elektrické i tepelné izolanty, většinou průhledné
- Kovová – kujné a tažné, dobré vodiče tepla i elektřiny, neprůhledné
- Kovalentní – velmi tvrdé, vysoká teplota tání, elektrické izolanty nebo polovodiče
- Molekulová – měkké, nízká teplota tání

Struktura a vlastnosti pevných látek

Teplotní roztažnost

- Délková
  - S rostoucí teplotou se zvětšuje délka pevné látky (dochází k posunu rovnovážných poloh kolem kterých částice kmitají)
  - $l = l_1 + \Delta l = l_1 + \alpha l_1 \Delta t = l_1 (1 + \alpha \Delta t)$
  - α je součinitel délkové teplotní roztažnosti, $[\alpha] = K^{-1}$
- Objemová
  - S rostoucí teplotou se zvětšuje objem pevné látky (dochází k posunu rovnovážných poloh kolem kterých částice kmitají)
  - Aplikace délkové roztažnosti do všech 3 souřadnicových os
  - $V = V_1 (1 + \beta \Delta t)$
  - β je součinitel objemové teplotní roztažnosti, $\beta = 3\alpha$
  - Změna hustoty: $\rho \doteq \rho_1 (1 - \beta \Delta t)$

Struktura a vlastnosti pevných látek

Deformace pevných látek

- Tahem
- Tlakem
- Ohybem
- Smykem
- Kroucením

Normálové napětí

- $\sigma_N = \frac{F_p}{S}$, $[\sigma_N] = Pa$

Relativní prodloužení

- $\varepsilon = \frac{\Delta l}{l_1}$

Hookův zákon pružnosti

- $\sigma_N = E \cdot \varepsilon$, kde E je modul pružnosti v tahu

Prodloužení při pružné deformaci

- $\Delta l = \frac{F_p l_1}{ES}$

Mechanické kmitání

Kmitavý pohyb

- Periodický pohyb, při němž těleso pravidelně prochází rovnovážnou polohou
- Mechanický oscilátor – těleso, které může volně kmitat bez vnějšího působení
- Kyvadlo, těleso na pružině. . .
- Harmonické kmity – časový průběh má sinusový průběh
- Kmit – pohyb, který vykoná těleso za dobu jedné periody T
- Analogie s pohybem po kružnici – Perioda T , $[T] = s$ – nejkratší doba, po které se pohyb opakuje; Frekvence f , $[f] = s^{-1} = Hz$ – počet opakování za jednu sekundu

Kmitání

Kinematický popis

- Okamžitá výchylka: $y = y_m \cdot \sin(\omega t + \varphi_0)$
- Okamžitá rychlost: $v = y_m \cdot \omega \cdot \cos(\omega t + \varphi_0)$
- Zrychlení:
 $a = -y_m \cdot \omega^2 \cdot \sin(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 \cdot y_m \sin(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 \cdot y$
- Úhlová frekvence: $\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f$

Dynamický popis

- Síla: $F = m \cdot a = m \cdot (-\omega^2 \cdot y) = -m \cdot \omega^2 \cdot y$
- Síla v každém okamžiku směřuje do rovnovážné polohy

Kmitání

Pružinový oscilátor

- Parametry: hmotnost m ; tuhost k , $k = \frac{-F}{y}$
- $F = -ky$
- $-ky = -m\omega^2 y \Rightarrow \omega = \sqrt{\frac{k}{m}}$
- Úhlová frekvence závisí jen na parametrech oscilátoru – kmitání se nazývá vlastní kmitání
- $\omega = \omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}$; $T_0 = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$; $f_0 = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{k}{m}}$

Matematické kyvadlo

- Pro $\alpha < 5^\circ$ platí: $\sin \alpha = \frac{y}{l}$
- $F = \frac{m \cdot g}{l} y$
- $\omega_0 = \sqrt{\frac{g}{l}}$; $T_0 = 2\pi\sqrt{\frac{l}{g}}$; $f_0 = \frac{1}{2\pi}\sqrt{\frac{g}{l}}$

Kmitání

Energie mechanického oscilátoru

- Potenciální energie (energie pružnosti): $E_p = W = \frac{1}{2}ky^2$, kde $k = m \cdot \omega^2$, pak $E_p = \frac{1}{2}m\omega^2 y^2 = \frac{1}{2}m\omega^2 y_m^2 \sin^2(\omega t)$
- Kinetická energie: $E_k = \frac{1}{2}mv^2 = \frac{1}{2}my_m^2\omega^2 \cos^2(\omega t)$
- Celková mechanická energie: $E = E_k + E_p = \frac{1}{2}m\omega^2 y_m^2 = konst.$

Kmitání

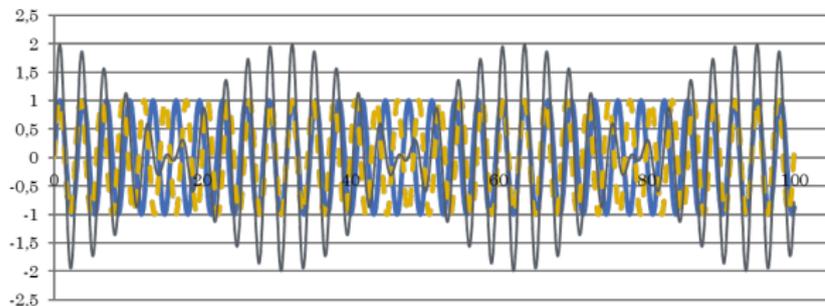
Skládání kmitání

- Koná-li hmotný bod více harmonických pohybů
- Výsledná výchylka je součtem jednotlivých výchylek – Princip superpozice
- $y = y_1 + y_2 + \dots + y_n$
- Zvláštní případy pro izochronní kmity
  - Zesílení – fázový posun $\Delta\varphi = 0 + 2k\pi$
  - Zeslabení – fázový posun $\Delta\varphi = \pi + 2k\pi$, výchylky se odečtou, v krajním případě se kmitání vyruší

Kmitání

Skládání neizochronních kmitů

- Skládání kmitů blízkých frekvencí – vznik rázů, frekvence rázů je rozdíl frekvencí obou kmitání

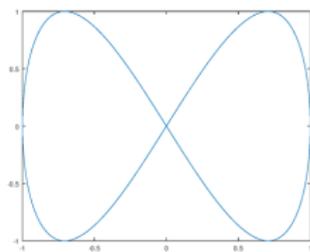

Obrázek 28: Skládání kmitů – rázy

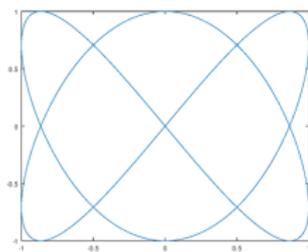
Kmitání

Skládání kolmých kmitů

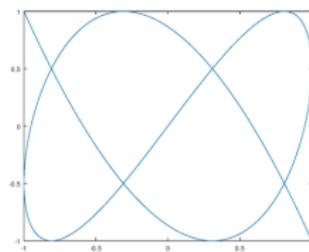
- Lissajousovy obrazce

1:2

2:3

3:5

Obrázek 29: Skládání kmitů – Lissajousovy obrazce (různé poměry frekvencí)

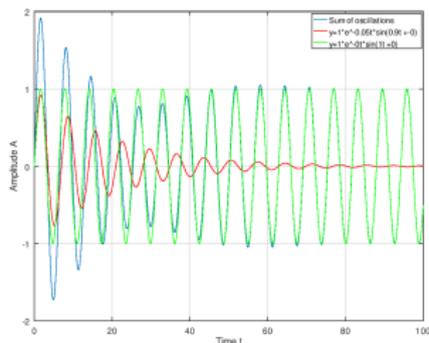
Kmitání

Tlumené kmitání

- Kmitání v reálném prostředí – Odporová síla prostředí

Nucené kmitání

- Vnější budící síla – Tlumené kmity přebírají vlastnosti budící síly

Obrázek 30: Tlumené kmity – červené; Budící kmity – zelená; Výsledné kmity – modrá

Vlnění

Mechanické vlnění

- Vyskytuje se v prostředí s vazbou
- Rozkmitáním jedné částice se díky vazbě přenáší pohyb dál
- Šíření není spojeno s přenosem látky, jen energie

Postupné vlnění

- Kmitání se přenáší postupně od zdroje
  - Příčné – Body kmitají kolmo na směr šíření
  - Podélné – Body kmitají ve směru šíření (body se zhušťují a zřed'ují)

Mechanické vlnění – veličiny

- Fázová rychlost v – rychlost s jakou se šíří rozruch
- Vlnová délka λ – nejkratší vzdálenost dvou bodů se stejnou fází
- Perioda T – perioda kmitavého pohybu
- Frekvence f – frekvence kmitavého pohybu
- Úhlová rychlost (kruhová frekvence) ω – $\omega = 2\pi f = \frac{2\pi}{T}$
- $\lambda = v \cdot T$, $T = \frac{v}{f} = \frac{2\pi v}{\omega}$

Vlnění

Rovnice postupného vlnění

- Popisuje okamžitou výchylku v každém bodě
- Funkce výchylky má dva parametry – polohu x a čas t
- Zdroj (počáteční bod) Z koná kmitavý pohyb: $y = y_m \sin(\omega \cdot t)$
- Bod A ve vzdálenosti x je opožděn o $\tau = \frac{x}{v}$, $y = y_m \sin(t - \tau)$
- $y = y_m \sin\left[\omega\left(t - \frac{x}{v}\right)\right] = y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{v \cdot T}\right)\right] =$
 $y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{\lambda}\right)\right] = y_m \sin\left[2\pi f\left(t - \frac{x}{v}\right)\right]$
- Fáze $\varphi - \varphi = 2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{\lambda}\right)$, pro $t = 0$ je $\varphi = 2\pi\frac{x}{\lambda}$

Vlnění

Interference vlnění

- Skládání vlnění
- Dospěje-li dvě a více vlnění do jednoho bodu, jejich výchylky se sečtou
- Nejjednodušší případ – dvě vlnění se stejnou vlnovou délkou, výchylkou amplitudy a postupující stejným směrem stejnou fázovou rychlostí
- $y = y_1 + y_2$, kde $y_1 = y_m \sin \left[2\pi \left(\frac{t}{T} - \frac{x_1}{\lambda} \right) \right]$,
 $y_2 = y_m \sin \left[2\pi \left(\frac{t}{T} - \frac{x_2}{\lambda} \right) \right]$
- $y = y_1 + y_2 = 2y_m \cos \left(\pi \frac{x_2 - x_1}{\lambda} \right) \sin \left[2\pi \left(\frac{t}{T} - \frac{x_1 + x_2}{2\lambda} \right) \right]$
- Fázový rozdíl $\Delta\varphi = 2\pi \frac{x_2 - x_1}{\lambda} = 2\pi \frac{d}{\lambda}$
- Výchylka $y_m = 2y_m \cos \left(\pi \frac{x_2 - x_1}{\lambda} \right)$

Vlnění

Interference vlnění

- Výchylka $y_m = 2y_m \cos\left(\pi \frac{x_2 - x_1}{\lambda}\right)$
- $x_2 - x_1 = 2k \frac{\lambda}{2}$, kde $k = 0, 1, 2, \dots \Rightarrow$ interferenční maximum
- $x_2 - x_1 = (2k + 1) \frac{\lambda}{2}$, kde $k = 0, 1, 2, \dots \Rightarrow$ interferenční minimum

Stojaté vlnění

- Vzniká interferencí dvou stejných vlnění, která se pohybují proti sobě
- $y = y_1 + y_2$, kde $y_1 = y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x_1}{\lambda}\right)\right]$,
 $y_2 = y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} + \frac{x_2}{\lambda}\right)\right]$
- $y = y_1 + y_2 = 2y_m \cos\left(2\pi \frac{x}{\lambda}\right) \sin\left(2\pi \frac{t}{T}\right)$

Stojaté vlnění

- $y = y_1 + y_2 = 2y_m \cos\left(2\pi\frac{x}{\lambda}\right) \sin\left(2\pi\frac{t}{T}\right)$
- Výchylka je závislá pouze na poloze
- Fáze je závislá pouze na čase
- $\Rightarrow$ vlnění se nešíří $\Rightarrow$ stojaté vlnění
- Kmitny – body kmitající s maximální výchylkou, $|\cos\left(2\pi\frac{x}{\lambda}\right)| = 1$
- Uzly – body s nulovou výchylkou, $\cos\left(2\pi\frac{x}{\lambda}\right) = 0$

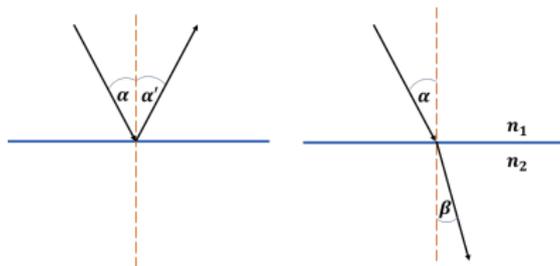
Vlnění

Zákon odrazu

- Úhel odrazu se rovná úhlu dopadu
- $\alpha = \alpha'$
- Odražený paprsek leží v rovině dopadu určené dopadajícím paprskem a kolmicí dopadu.

Zákon lomu

- $$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = \frac{n_2}{n_1} = \frac{v_1}{v_2}$$

Obrázek 31: Odraz a lom vlnění

Dopplerův jev

- Změna frekvence a vlnové délky oproti původním charakteristikám při vzájemném pohybu vysílače a přijímače
- Zdroj se pohybuje směrem k přijímači. $f = f_0 \frac{v}{v - v_{s-r}}$, kde v_{s-r} je relativní radiální rychlost zdroje vůči
- Zdroj se pohybuje směrem od přijímače. $f = f_0 \frac{v}{v + v_{s-r}}$ pozorovateli
- Stacionární zdroj a pohyblivý přijímač. $f = f_0 \left(1 + \frac{v_0}{v}\right)$
- Machovo číslo
- Machův kužel

Elektřina a magnetismus

Elektromagnetická interakce

- Základní fyzikální síla
- Působení mezi elektricky nabitými částicemi
- Působení prostřednictvím pole

Elektrostatika

- Časově neproměnné elektrické pole

Elektrický náboj Q

- $[Q] = C$, základní jednotka SI
- Dva druhy – kladný, záporný
- Vždy vázaný na hmotnou částici.
- Základní (elementární) náboj – $e = 1,602 \cdot 10^{-19} C$

Elektrostatika

Coulombův zákon

- Popisuje silové působení mezi částicemi
- $F_e = k \cdot \frac{|Q_1| \cdot |Q_2|}{r^2}$, kde pro vakuum $k = 9 \cdot 10^9 N \cdot m^2 \cdot C^{-2}$
- k lze zapsat jako $k = \frac{1}{4\pi\epsilon_0\epsilon_r}$, kde $\epsilon_0 = 8,85 \cdot 10^{-12} N^{-1} m^{-2} C^2$ je permitivita vakua a ϵ_r je relativní permitivita prostředí

Intenzita elektrického pole

- Vektorová veličina, $E = \frac{F_e}{q}$, $[E] = N \cdot C^{-1} = V \cdot m^{-1}$
- Má směr síly, která v daném místě působí na kladný elektrický náboj

Siločára

- Znázornění intenzity el. pole, myšlené čáry, spojitě, nikde se neprotínají, vycházejí z kladného a vstupují do záporného náboje, kolmé k povrchu nabitého tělesa, tečna určuje směr intenzity E

Elektřina a magnetismus

Práce v elektrickém poli

- $W = F_e \cdot s \cdot \cos \alpha = E \cdot q \cdot s \cos \alpha$
- Práce W vykonaná elektrickou silou při přemístění náboje q z bodu A do bodu B , závisí pouze na poloze, nikoli na trajektorii.

Potenciál, potenciální energie

- Jestliže se náboj pohybuje ve směru působení síly F_e , pak se jeho E_p snižuje
- Za místo s $E_p = 0$ volíme zem, nebo uzemněný vodič
- Elektrický potenciál φ bodu A : $\varphi = \frac{E_p}{q}$, $[\varphi] = J \cdot C^{-1} = V$
- Elektrické napětí U : rozdíl potenciálů, $U = \varphi_1 - \varphi_2$. $[U] = V$

Práci lze tedy zapsat jako $W = Q \cdot U$

Elektřina a magnetismus

Kapacita vodiče

- $C = \frac{Q}{\varphi}$, $[C] = C \cdot V^{-1} = F$
- Závisí na tvaru a velikosti vodiče
- Kapacita kulového vodiče:

$$\varphi = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{Q}{R} \Rightarrow Q = 4\pi\epsilon_0 R \varphi \Rightarrow C = 4\pi\epsilon_0 R$$

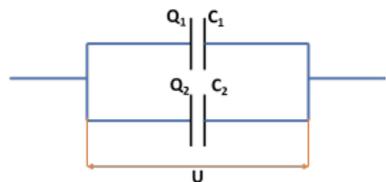
Kondenzátor

- Soustava vodičů s vysokou kapacitou
- Deskový kondenzátor – dvě desky mezi nimiž je dielektrikum, kapacita deskového kondenzátoru: $C = \epsilon_0 \epsilon_r \frac{S}{d}$, kde ϵ_r je relativní permitivita dielektrika, S plocha překryvu desek, d vzdálenost desek
- Energie nabitého kondenzátoru: $E = \frac{1}{2}QU = \frac{1}{2}\frac{Q^2}{C} = \frac{1}{2}CU^2$

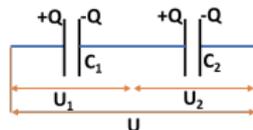
Elektřina a magnetismus

Spojení kondenzátorů

- Paralelní – vedle sebe: Napětí na kondenzátorech je stejné,
 $C = C_1 + C_2$
- Sériové – za sebou: Na kondenzátorech je stejný náboj, $\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2} \Rightarrow C = \frac{C_1 C_2}{C_1 + C_2}$

Obrázek 32: Paralelní zapojení

Obrázek 33: Sériové zapojení

Elektřina a magnetismus

Elektrický proud

- Uspořádaný pohyb elektricky nabitých částic
- Příčinnou je elektrické pole ve vodiči
- Základní fyzikální veličina, I , $[I] = A$
- Přenesou-li nosiče náboje průřezem vodiče za dobu t celkový náboj ΔQ , pak $I = \frac{\Delta Q}{\Delta t}$
- Podmínky pro stejnosměrný konstantní proud: Uzavřený elektrický obvod, elektrický zdroj v obvodu.

Elektřina a magnetismus

Elektrický zdroj

- Zdroj elektrické energie
- Přeměňuje určitý druh energie na energii elektrickou
- Elektromotorické napětí U_e – napětí naprázdno, na nezátženém zdroji
- Svorkové napětí – napětí na zatíženém zdroji
- Vnitřní odpor zdroje – vlastní odpor zdroje
- Úbytek napětí na zdroji – Rozdíl mezi elektromotorickým a svorkovým napětím, říká jestli je zdroj tvrdý nebo měkký

Elektřina a magnetismus

Elektrický odpor

- Jak moc se vodič brání průchodu proudu
- Ohmův zákon: $R = \frac{U}{I}$, $[R] = V \cdot A^{-1} = \Omega$ (ohm)
- Závislost na materiálu a tvaru vodiče, $R = \rho \frac{l}{S}$, kde ρ je měrný odpor ($[\rho] = \Omega \cdot m^{-1}$), l je délka, S průřez
- Závislost na teplotě, $R = R_1 (1 + \alpha \Delta t)$, α je součinitel elektrického odporu
- Převrácená hodnota vodivosti: $G = \frac{1}{R} = \frac{I}{U}$, $[G] = S$ (siemens)
- Supravodivost – měrný elektrický odpor klesá k neměřitelným hodnotám

Elektřina a magnetismus

Práce elektrického proudu

- $W = Q \cdot U = u \cdot I \cdot t = R \cdot I^2 \cdot t = \frac{U^2}{r} \cdot I$
- Joulovo teplo Q_J – při průchodu proudu el. vodičem se zvyšuje jeho vnitřní energie a tím i teplota.
- Pokud nedochází k jiným přeměnám el. energie, pak $Q_J = W$

Výkon elektrického proudu

- $P = \frac{W}{t} = U \cdot I = R \cdot I^2 = \frac{U^2}{R}$
- Účinnost: $\eta = \frac{P}{P_0}$, kde P je výkon a P_0 je příkon

Elektřina a magnetismus

Kirchhoffovy zákony

- 1. Kirchhoffův zákon: Algebraický součet proudů v uzlu je roven 0. Proudů vstupujících do uzlu značíme kladně, vystupujících z uzlu záporně

$$\sum_{k=1}^n I_k = 0$$

- 2. Kirchhoffův zákon: Součet úbytků napětí na rezistorech ($I \cdot R$) je v uzavřené smyčce roven součtu elektromotorických napětí zdrojů

$$\sum_{k=1}^n R_k I_k = \sum_{j=1}^m U_{e_j}$$

Elektřina a magnetismus

Sériové zapojení

- $U = U_1 + U_2$
- $I = I_1 = I_2$
- $R = R_1 + R_2$
- $\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2}$
- $Q = Q_1 = Q_2$

Paralelní zapojení

- $U = U_1 = U_2$
- $I = I_1 + I_2$
- $\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$
- $C = C_1 + C_2$
- $Q = Q_1 + Q_2$

Elektřina a magnetismus

Stacionární magnetické pole

- Charakteristické veličiny se s časem nemění
- Magnetická síla F_m – přitažlivá i odpudivá
- Magnetické indukční čáry – znázornění magnetického pole (podobně jako elektrické siločáry)
- Ampérovo pravidlo pravé ruky – Uchopíme-li vodič pravou rukou, vztyčený palec ukazuje směr proudu, pak prsty ukazují orientaci magnetický indukčních čar

Elektřina a magnetismus

Magnetická indukce B

- Charakterizuje magnetické pole
- $B = \frac{F_m}{l \cdot I \cdot \sin \alpha}$, $[B] = N \cdot A^{-1} \cdot m^{-1} = T$ (tesla)
- Přímý vodič s proudem: $B = \mu \frac{I}{2\pi d}$
- Střed kruhového závitu: $B = \mu \frac{I}{2r}$
- Vnitřek dlouhé válcové cívky s N závity: $B = \mu \frac{N \cdot I}{l}$
- μ je permeabilita prostředí, $\mu = \mu_0 \mu_r$, $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7} N \cdot A^{-2}$ je permeabilita vakua, μ_r je relativní permeabilita

Silové působení rovnoběžných vodičů s proudem

- $F_m = k \frac{l_1 \cdot l_2}{d} \cdot I = \frac{\mu}{2\pi} \frac{l_1 \cdot l_2}{d} \cdot I$
- Stejný směr proudu – vodiče se přitahují, opačný směr – vodiče se odpuzují

Elektřina a magnetismus

Částice s nábojem v magnetickém poli

- Působící síla: $F_m = B \cdot Q \cdot v$
- Pokud se náboj nepohybuje, síla je nulová
- Síla zakřivuje trajektorii částice
- Poloměr kruhové trajektorie pro elektron:

$$F_m = F_o \Rightarrow B \cdot e \cdot v = m_e \frac{v^2}{r} \Rightarrow r = \frac{m_e v}{eB}$$

Magnetický indukční tok

- Úhrnný tok magnetické indukce procházející určitou souvislou plochou, vyjadřuje kolik indukčních čar protíná danou plochu
- $\Phi = B \cdot S \cos \alpha$, $[\Phi] = T \cdot m^2 = Wb$ (Weber)

Elektřina a magnetismus

Nestacionární magnetické pole – elektromagnetická indukce

- Děje v nestacionárním mag. poli jsou vždy spojeny se vznikem indukovaného elektrického pole $\Rightarrow$ nelze je oddělit $\Rightarrow$ Elektromagnetické pole

Vlastnosti indukovaného el. pole.

- Buzeno proměnným mag. polem
- Siločáry jsou uzavřené křivky – indukované el. pole je vírové
- Nepotenciální pole

Elektřina a magnetismus

Faradayův zákon elektromagnetické indukce

- Indukované napětí je rovno záporně vzaté časové změně indukčního toku
- $U_i = -\frac{\Delta\Phi}{\Delta t}$, $[U_i] = \frac{Wb}{s} = V$
- V uzavřeném obvodu: $I_i = \frac{U_i}{R}$

Lenzův zákon

- Indukovaný proud působí svými účinky proti změně, která ho vyvolala.

Elektřina a magnetismus

Vlastní indukce

- Vznik indukovaného el. pole ve vlastním obvodu jako následek změny proudu v tomto obvodu

Indukčnost L , $[L] = \frac{V \cdot s}{A} = \frac{Wb}{A} = H$ (Henry)

- $\Phi = L \cdot I$
- $U_i = -\frac{\Delta\Phi}{\Delta t} = -L \frac{\Delta I}{\Delta t} \Rightarrow L = -\frac{U_i \cdot \Delta t}{\Delta I}$

Indukčnost cívky

- $L = \mu_0 \mu_r \frac{N^2 S}{l}$

Energie magnetického pole cívky

- $E_m = \frac{1}{2} \Phi \cdot I = \frac{1}{2} L \cdot I^2$

Elektřina a magnetismus

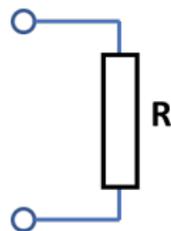
Obvody střídavého proudu

- Střídavé napětí: $u = U_m \cdot \sin \omega t$
  - u – okamžitá hodnota napětí
  - U_m – maximální hodnota napětí (amplituda napětí)
  - ω – úhlová frekvence
  - $\omega = 2\pi f$
- V alternátorech se indukuje střídavé napětí otáčením cívky v magnetickém poli (v elektrárnách $f = 50\text{Hz}$)

Elektřina a magnetismus

Obvod střídavého proudu R

- $u = U_m \cdot \sin \omega t$
- $i = I_m \sin \omega t$
- $R = \frac{U_m}{I_m}$
- R – rezistance
- Napětí a proud jsou ve fázi

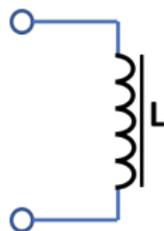

Obrázek 34: Obvod s rezistancí

Elektřina a magnetismus

Obvod střídavého proudu L

- $u = U_m \cdot \sin \omega t$
- $i = I_m \sin \left(\omega t - \frac{\pi}{2} \right)$
- $X_L = \frac{U_m}{I_m}$
- X_L – indukance
- $X_L = \omega L$
- Napětí předbíhá proud o $\frac{\pi}{2}$

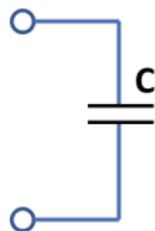

Obrázek 35: Obvod s indukancí

Elektřina a magnetismus

Obvod střídavého proudu C

- $u = U_m \cdot \sin \omega t$
- $i = I_m \sin \left(\omega t + \frac{\pi}{2} \right)$
- $X_C = \frac{U_m}{I_m}$
- X_C – kapacitance
- $X_C = \frac{1}{C \cdot \omega}$
- Proud předbíhá napětí o $\frac{\pi}{2}$

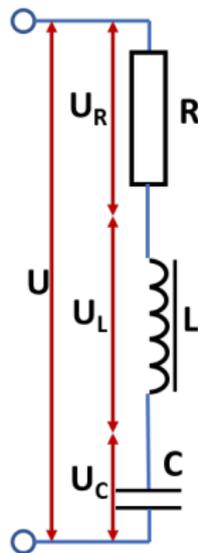

Obrázek 36: Obvod s kapacitancí

Elektřina a magnetismus

Obvod střídavého proudu RLC

- $i = I_m \sin \omega t$
- $U_m^2 = U_R^2 + (U_L - U_C)^2$
- $U_R = I_m \cdot R$, $U_L = I_m \cdot X_L$,
 $U_C = I_m \cdot X_C$
- $U_m = I_m \cdot \sqrt{R^2 + (X_L - X_C)^2}$
- $Z = \frac{U_m}{I_m}$
- Z – impedance
- $Z = \sqrt{R^2 + (L\omega - \frac{1}{\omega C})^2}$
- $\tan \varphi = \frac{U_L - U_C}{U_R} = \frac{X_L - X_C}{R}$

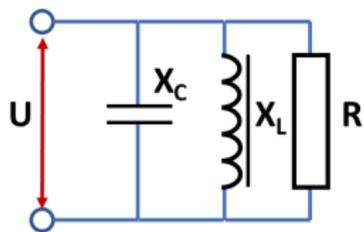

Obrázek 37: Obvod RLC

Elektřina a magnetismus

Obvod střídavého proudu RLC

- $u = U_m \sin \omega t$
- $I_m^2 = I_R^2 + (I_C - I_L)^2$
- $I_R = \frac{U_m}{R}$, $I_C = \frac{U_m}{X_C}$, $I_L = \frac{U_m}{X_L}$
- $I_m = U_m \cdot \sqrt{\frac{1}{R^2} + \left(\frac{1}{X_C} - \frac{1}{X_L}\right)^2}$
- $I_m = U_m \cdot Y$
- Y – admittance
- $Y = \frac{1}{Z}$
- $\tan \varphi = R \left(\omega C - \frac{1}{\omega L} \right)$

Obrázek 38: Obvod RLC

Elektřina a magnetismus

Thomsonův vztah

- Spojením cívky a nabitého kondenzátoru vznikne oscilační obvod
- $\omega_0 = \frac{1}{\sqrt{L \cdot C}}$
- $f_0 = \frac{1}{2\pi\sqrt{L \cdot C}}$
- $T_0 = \frac{1}{f_0} = 2\pi\sqrt{L \cdot C}$

Optika

- Zabývá se světlem a zákonitostmi jeho šíření, ději při vzájemném působení světla a látky.
- Dělení:
  - 1 Vlnová optika - studuje jevy, které potvrzují vlnovou povahu světla (disperze, interference, ohyb, polarizace . . .)
  - 2 Paprsková (geometrická) optika - zkoumá zobrazování optickými soustavami, řídí se 3 základními zákony (přímočaré šíření světla, zákon odrazu, zákon lomu)
  - 3 Kvantová optika - studuje zejména děje, při nichž dochází k interakci světla a látky

Světlo

- Elektromagnetické vlnění
- Vnímáme zrakem
  - Frekvenční rozsah: $7,7 \cdot 10^{14} \text{ Hz} - 3,9 \cdot 10^{14} \text{ Hz}$
  - Vlnový rozsah: $390 \text{ nm} - 770 \text{ nm}$
- Rychlost šíření ve vakuu:
 $c = 299792458 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1} \approx 3 \cdot 10^8 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1} = 300000 \text{ km} \cdot \text{s}^{-1}$
- Rychlost šíření v prostředí, je vždy menší než rychlost světla ve vakuu
- Frekvence je dána zdrojem, nemění se při přechodu z jednoho prostředí do druhého.
- Vlnová délka: $\lambda = \frac{c}{f}$

Obrázek 39: Maxwellova duha - spektrum elektromagnetického záření

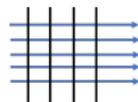
Optika

Šíření světla

- Optické prostředí
  - Průhledné - nedochází v něm k rozptylu světla
  - Průsvitné - dochází v něm k rozptylu světla
  - Neprůhledné - světlo pohlcuje, nebo na povrchu odráží
- Homogenní - stejné vlastnosti v každém místě
- Izotropní - stejné vlastnosti ve všech směrech (světlo se šíří všemi směry stejnou rychlostí)

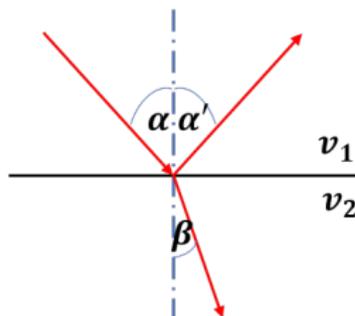
Obrázek 40: Kulová vlnoplocha - bodový zdroj

Obrázek 41: Rovinná vlnoplocha - rovinný zdroj

Odraz a lom světla

- Jestliže paprsek dopadá na rozhraní dvou prostředí s různými optickými vlastnostmi, tak se část odráží a část láme.

Obrázek 42: Odraz a lom světla při dopadu na rozhraní dvou prostředí

Optika

Odraz světla

- Paprsek dopadá na rozhraní pod úhlem α měřeným ke kolmici dopadu
- Dopadající paprsek a kolmice leží v jedné rovině - rovině dopadu
- Úhel odrazu nezávisí na frekvenci světla
- Zákon odrazu: $\alpha = \alpha'$

Lom světla

- Paprsek dopadá na rozhraní pod úhlem α měřeným ke kolmici dopadu
- Paprsek prochází do druhého prostředí pod úhlem β
- Lom ke kolmici: $\beta < \alpha$ - z opticky řidšího do opticky hustšího prostředí ($v_1 > v_2$)
- Lom od kolmice: $\beta > \alpha$ - z opticky hustšího do opticky řidšího prostředí ($v_1 < v_2$)

Lom světla

- Snellův zákon lomu: $\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = \frac{n_2}{n_1} = \frac{v_1}{v_2}$
- Úplný (totální) odraz
  - Při dopadu paprsku z opticky hustšího (s větším indexem lomu n) prostředí na rozhraní s opticky řidším (menší index lomu n)
  - Paprsek přes rozhraní neprochází
  - Úhel dopadu je větší než mezní úhel
- Mezní úhel - úhel, kdy se paprsek láme podél rozhraní

Disperze světla

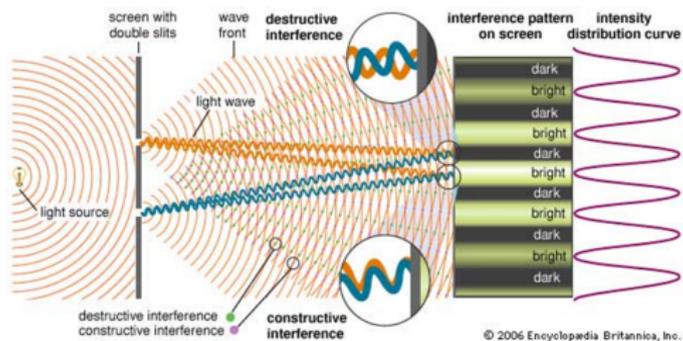
- Rychlost světla v prostředí o $n > 1$ závisí na jeho frekvenci
- Paprsky různých barev (frekvencí) se lámou různě (nejvíce fialové, nejméně červené)
- Frekvence zůstává stejná, mění se vlnová délka a rychlost.

$$\lambda = \frac{\lambda_0}{n}$$

Interference (skládání)

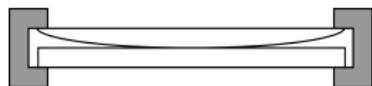
- Nejvýraznější projev vlnové povahy světla
- Stejný popis jako u mechanického vlnění
- Podmínka interference - koherentní paprsky (stejná frekvence, vzájemný fázový rozdíl v uvažovaném bodě je v čase konstantní)
- Optická dráha l - dráha, kterou by světlo urazilo ve vakuu, $l = n \cdot s$, kde s je dráha v prostředí s indexem lomu n
- Interferenční maximum: $\Delta l = n\Delta s = 2k \frac{\lambda}{2}$
- Interferenční minimum: $\Delta l = n\Delta s = (2k + 1) \frac{\lambda}{2}$

Youngův pokus

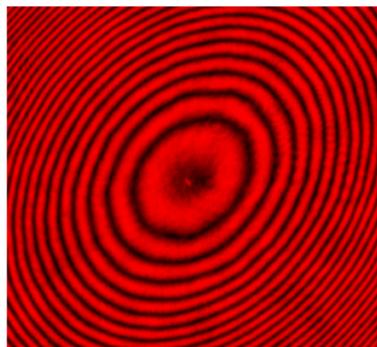

Obrázek 43: Youngův pokus

Newtonova skla

Obrázek 44: Newtonova skla

Obrázek 45: Newtonovy kroužky

- V případě kolmého dopadu světla pro $n = 1$: $\lambda = \frac{2r_k^2}{(2k-1)R}$, kde R je poloměr křivosti čočky, k je pořadové číslo maxima a r je poloměr Newtonova kroužku

Interference na tenké vrstvě

- Tenká vrstva o indexu lomu n , omezená dvěma rovnoběžnými rovinami ve vzdálenosti d
- Světlo dopadá kolmo na tenkou vrstvu
- Odraz na horní rovině - změna fáze (odraz na pevném konci)
- Odraz na spodní rovině - se stejnou fází (odraz na volném konci)
- Dráhový rozdíl tedy je: $\Delta l = 2nd + \frac{1}{2}\lambda$
- Interferenční maximum: $\Delta l = 2k\frac{\lambda}{2} \Rightarrow 2nd = (2k - 1)\frac{\lambda}{2}$

Optika

Ohyb (difrakce)

- Jev podmíněný vlnovými vlastnostmi světla - obraz se objevuje i v geometrickém stínu
- Na štěrbině o velikosti a : $a \sin \alpha = k\lambda$
- Na dvou štěrbinách o velikosti a a vzdálenosti b : $b \sin \alpha = k\lambda$
- Na mřížce: b je mřížková konstanta (vzdálenost vrypů), nulté maximum je bílé, na ostatních maximech lze pozorovat rozklad světla

Polarizace

- Odrazem - Brewsterův (polarizační) úhel: $\tan \theta_B = \frac{n_2}{n_1}$, odražený a lomený paprsek svírají úhel 90°
- Dvojlomem - Islandský vápenec
- Absorpcí - polaroid - různě pohlcuje různé polarizace světla

Geometrická (paprsková) optika

- Zákony:
  - 1 Přímočaré šíření světla
  - 2 Nezávislost světelných paprsků
  - 3 Zákon odrazu
  - 4 Zákon lomu
- Optická soustava - uspořádání optických prostředí, které mění směr chodu paprsků
- Optické zobrazení - zobrazení předmětu pomocí optické soustavy
- Čočky, zrcadla (rovinná, kulová)

Zobrazení zrcadlem

- Rovinné
- Kulové
  - ① Duté
  - ② Vypuklé

Popis zrcadla

- Střed optické plochy – C
- Optická osa zrcadla – o
- Vrchol zrcadla – V
- Poloměr křivosti – r
- Ohnisko – F
- Ohnisková vzdálenost – f
- Předmětová vzdálenost – a
- Obrazová vzdálenost – a'

Paprsky používané pro konstrukci obrazu kulovým zrcadlem

- Paprsek jdoucí rovnoběžně s optickou osou – odráží se do ohniska
- Paprsek jdoucí ohniskem (mířící do ohniska) – odráží se rovnoběžně s optickou osou
- Paprsek jsoucí středem optické plochy – odráží se zpět
- Paprsek jdoucí vrcholem zrcadla – odráží se pod stejným úhlem

Optika

Zobrazovací rovnice pro zrcadla

- $\frac{1}{a} + \frac{1}{a'} = \frac{1}{f}$

Příčné zvětšení

- $Z = \frac{y'}{y} = -\frac{a'}{a}$

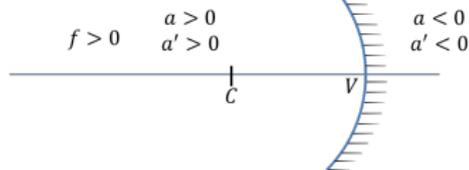
- $Z = -\frac{a'-f}{f} = -\frac{f}{a-f}$

Znaménková konvence

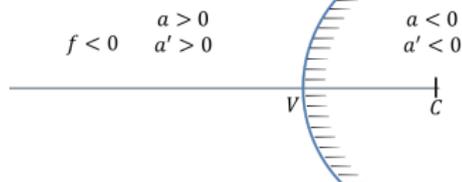
- $a, a', f > 0$ – před zrcadlem
- $a, a', f < 0$ – za zrcadlem
- $y, y' > 0$ – předmět (obraz) je nad optickou osou
- $Z < 0$ – obraz je převrácený
- $Z > 0$ – obraz je vzpřímený
- $|Z| < 1$ – obraz je zmenšený
- $|Z| > 1$ – obraz je zvětšený

Optika

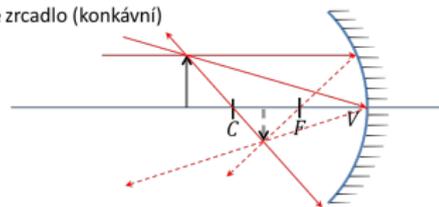
Vyduté zrcadlo (konkávní)

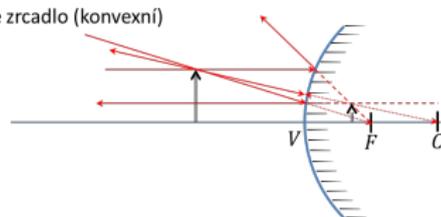
Vypuklé zrcadlo (konvexní)

Vyduté zrcadlo (konkávní)

Vypuklé zrcadlo (konvexní)

Obrázek 46: Veličiny pro popis kulového zrcadla

Obrázek 47: Zobrazení kulovým zrcadlem

Vlastnosti obrazu

- Duté zrcadlo

- $a > 2f \rightarrow 2f > a' > f$ – obraz skutečný, převrácený zmenšený
- $a = 2f \rightarrow a' = 2f$ – obraz skutečný, převrácený, stejně velký
- $2f > a > f \rightarrow a' > 2f$ – obraz skutečný, převrácený, zvětšený
- $a < f \rightarrow -\infty < -a' < 0$ – obraz neskutečný, vzpřímený, zvětšený

- Vypuklé zrcadlo

- $\infty > a > 0 \rightarrow f < a' < 0$ – obraz neskutečný, vzpřímený, zmenšený

Optika

Zobrazení čočkou

- Spojka - nejširší v místě optické osy
- Rozptylka - nejtenčí v místě optické osy

Popis čočky

- Středy optických ploch – C_1, C_2
- Poloměry křivosti optických ploch – r_1, r_2
- Vrcholy čočky – V_1, V_2
- Optický střed čočky – O
- Předmětový prostor
- Obrazový prostor
- Obrazové ohnisko F'
- Obrazová ohnisková vzdálenost – $f' = |F'O|$
- Předmětové ohnisko F
- Předmětová ohnisková vzdálenost – $f = |FO|$
- $\frac{1}{f} = \left(\frac{n_2}{n_1} - 1\right) \left(\frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2}\right)$, kde n_1 je pro prostředí, n_2 pro čočku

Paprsky používané pro konstrukci obrazu čočkou

- Paprsek jdoucí rovnoběžně s optickou osou se láme do ohniska
- Paprsek jdoucí (směřující) předmětovým ohniskem se láme rovnoběžně s optickou osou
- Paprsek jdoucí optickým středem čočky se neláme

Optika

Zobrazovací rovnice pro čočky

- $\frac{1}{a} + \frac{1}{a'} = \frac{1}{f}$

Příčné zvětšení

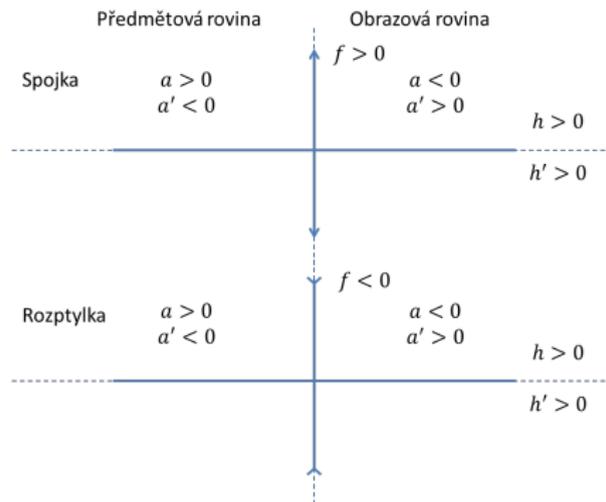
- $Z = \frac{y'}{y} = -\frac{a'}{a}$

- $Z = -\frac{a'-f}{f} = -\frac{f}{a-f}$

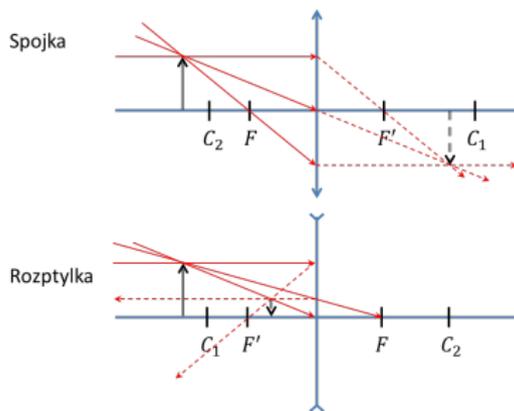
Znaménková konvence

- $a > 0$ – před čočkou (v předmětovém prostoru)
- $a < 0$ – za čočkou (v obrazovém prostoru)
- $a' > 0$ – za čočkou
- $a' < 0$ – před čočkou
- $y, y' > 0$ – předmět (obraz) je nad optickou osou
- $Z < 0$ – obraz je převrácený
- $Z > 0$ – obraz je vzpřímený
- $|Z| < 1$ – obraz je zmenšený
- $|Z| > 1$ – obraz je zvětšený

Optika

Obrázek 48: Veličiny pro popis čoček

Obrázek 49: Zobrazení čočkou

Vlastnosti obrazu

- Spojka

- $a > 2f \rightarrow 2f > a' > f$ – obraz skutečný, převrácený zmenšený
- $a = 2f \rightarrow a' = 2f$ – obraz skutečný, převrácený, stejně velký
- $2f > a > f \rightarrow a' > 2f$ – obraz skutečný, převrácený, zvětšený
- $a < f \rightarrow -\infty < -a' < 0$ – obraz neskutečný, vzpřímený, zvětšený

- Rozptylka

- $\infty > a > 0 \rightarrow f < a' < 0$ – obraz neskutečný, vzpřímený, zmenšený